

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Tussen twee dynastieën: Margaretha van Bourgondië, gravin van Henegouwen, Holland en Zeeland

Brandsma, M.

Citation

Brandsma, M. (2020, December 15). *Tussen twee dynastieën: Margaretha van Bourgondië, gravin van Henegouwen, Holland en Zeeland*. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/138644>

Version: Publisher's Version

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/138644>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/138644> holds various files of this Leiden University dissertation.

Author: Brandsma, M.

Title: Tussen twee dynastieën: Margaretha van Bourgondië, gravin van Henegouwen, Holland en Zeeland

Issue date: 2020-12-15

3. Een strijdbare weduwe

Moge de herinnering tot het einde blijven
Dat, met een goed hart, loyaal en fijn,
Een zeer bescheiden, nobele en machtige dame,
Jezus hoedt haar lichaam en haar geest,
Margaretha is zij genaamd
Van Bourgondië, de goeden hebben haar lief,
Tot voornaamste testamenteur
En executeur benoemd
Van wijlen onze zeer vermaarde
Heer en vorst, naar waarheid,
Hertog Willem van Beieren

...

Maar moge er vrede en eendracht komen
In de landen, waar alleen onenigheid heerst,
Dan kon men zich erop toeleggen
Hem te vervoeren en te brengen
Rechtstreeks naar Den Haag in Holland,
Omdat hij die plaats uitkoos
Als heilige grond, het is de waarheid,
In zijn laatste wil ...

*'Mémoire soit jusques en fin
Que de bon coeur léal et fin
Très humble et noble et poissans dame
Que Jésus guard de corps et d'ame,
Par nom Marguerite nommée
De Bourgogne, des bons amée,
Principale testamentresse
Ordonnée et executresse
De feu notre très redoubté
Seigneur et prince, en vérité,
Le duc Guillaume de Bavière*

...

*Mais que pais soit mise et concorde
Ès pays où n'a que discorde
Lors se voroit-on entremettre
De le transporter et mettre
À la Haye en Hollande droit,
Pour ce qu'il eslit là endroit
Tière sainte; c'est verité,
En sa darraine volonté ...' .¹*

Dit gedicht bij het graf van graaf Willem VI weerspiegelde de lastige positie waarin zijn weduwe zich na zijn dood bevond. De graaf had de wens uitgesproken om in Den Haag te worden begraven, maar de onrust waartoe zijn dood in Holland had geleid maakte dit onmogelijk. Hij werd daarom begraven bij zijn voorgangers, Willem IV en Willem V, in de kerk van de franciscanen te Valenciennes.² Opvallend is dat allereerst zijn weduwe lof wordt toegezwaard, waarbij wordt benadrukt dat zij is aangewezen als de belangrijkste uitvoerder van de laatste wil van de overleden graaf. Gezien de politieke situatie hebben deze lofuitingen aan het adres van Margaretha wel iets weg van een pamflet. Haar positie en die van haar dochter waren verre van zeker in de periode van onrust die volgde op het overlijden van de graaf. Voor het eerst werd haar relatie met zowel de Beierse als de Bourgondische dynastie serieus op de proef gesteld.

3.1 Twee vorstinnen (1417)

Toen graaf Willem VI overleed was zijn dochter een bijna 16 jaar oude, kinderloze weduwe. Haar positie was zwak, al hadden edelen en steden van Henegouwen, Holland en Zeeland aan de graaf beloofd om Jacoba als rechtmatig opvolgster te erkennen. In Henegouwen werd zij zonder grote problemen ingehuldigd als gravin, maar in Holland werd haar positie direct bedreigd door de Kabeljauwen, onder leiding van de door Willem VI

¹ Devillers, *Cartulaire IV*, 75.

² In de Nederlandstalige literatuur heerst twijfel over de vraag of Willem VI hier daadwerkelijk begraven lag, al was Le Boucq daar na zijn bezoek aan de grafkelder in 1650 nog stellig over. Hij meende zelfs de hondebeet waar de graaf aan was overleden in het linkerbeen van het skelet waar te nemen. Mijns inziens laat ook de hierboven geciteerde tekst van het grafschrift weinig ruimte voor twijfel, mede omdat het sterk de indruk wekt dat Margaretha de opdrachtgever ervan was. Uiteraard is het mogelijk dat zijn overblijfselen later alsnog naar Den Haag zijn overgebracht. Zijn ingewanden werden in Bouchain begraven (Devillers, *Cartulaire IV*, 74-75; Id, II, 421, nt. 2; Van Egmond, *Opgetekend*, 37; Tóth-Ubbens, *Graftombe*, 61-63; Van Mieris, *Charterboek IV*, 459).

verbannen Willem van Egmond. Jan van Beieren, die 27 jaar na zijn benoeming nog altijd bisschop-elect van Luik was, leek Jacoba aanvankelijk te steunen, maar was heimelijk uit op wereldlijke macht. In september 1417 sloot hij een geheime overeenkomst met Rooms-koning Sigismund. Deze wilde hem belenen met Henegouwen, Holland en Zeeland om tegenwicht te bieden aan de toenemende Bourgondische invloed in de Nederlanden. Jan van Beieren wierp zich in eerste instantie op als voogd van Jacoba, maar die achtte dit, gezien haar meerderjarigheid, niet nodig. Ze verklaarde te willen regeren met haar moeder, Jan van Beieren en anderen als raadgevers.³

Of en wanneer een volwassen weduwe in de late Middeleeuwen een voogd nodig had is niet duidelijk. Wel liet Jacoba zich bij de uitoefening van het bestuur uiteraard door een raad adviseren.⁴ De meesten van haar raadslieden waren voorheen in dienst geweest van haar vader. Voor Holland betekende dit dat haar raad vooral uit Hoeken bestond. Daarnaast leunde Jacoba zwaar op de adviezen van haar moeder. Margaretha had als vorstin-weduwe een sterke positie. Ze was inmiddels ervaren en invloedrijk en dwong alleen al door haar eerdere optreden als bemiddelaar voor haar broer Jan zonder Vrees ‘in heel West-Europa respect af’, aldus Janse.⁵ Moeder en dochter opereerden in deze periode als een twee-eenheid, zoals bijvoorbeeld blijkt uit hun contacten met de Staten van Henegouwen.⁶

Vanaf november 1417 werd het conflict om de opvolging in Holland openlijk uitgevochten. De heer van Egmond veroverde Gorinchem, met steun van Jan van Beieren, die zich in Dordrecht had verschanst. Jacoba en Margaretha gaven opdracht een leger te mobiliseren, dat op 1 december naar Gorinchem voer. Zelf bevonden ze zich op een schip in de voorste linie. De reden van Margaretha’s aanwezigheid was waarschijnlijk niet alleen dat zij, zoals de anonieme kroniekschrijver van het *Beke-vervolg* constateerde, ‘altijd bij haar dochter was’. Zij had een persoonlijk belang bij de herovering van deze stad, die haar echtgenoot op de heer van Arkel had veroverd, en die hij vervolgens als lijftocht aan haar had geschonken.⁷

Dezelfde kroniekschrijver, die schrijft vanuit een Utrechts perspectief, vindt het heel bijzonder dat ‘*so groten mogenden vrouwen*’ meegingen naar een militaire confrontatie. Het kwam vaker voor dat vrouwen troepen aanvoerden, maar meestal bleven ze op veilige afstand van de daadwerkelijke gevechten. In dit geval was alleen al de reis niet zonder gevaar. De schepen werden bij het passeren van Dordrecht door volgelingen van Jan van Beieren beschoten. Bij aankomst in Gorinchem werden de dames direct in de door Willem VI gebouwde burcht in veiligheid gebracht, die door de Hoeken, ‘*hoir vriende*’, behouden was. De strijd was snel beslist in het voordeel van Jacoba. Moeder en dochter zonden

---

³ Dynter, *Chronica*, VI 791; Janse, *Jacoba*, 118-121, 125-132; Linssen, *Sigismund*, 333-334; Van Riemsdijk, *Ruwaardschap*, 9.

⁴ Janse, *Jacoba*, 108-09. Over vrouwenvoogdij zie bijvoorbeeld: Van Iterson, *Vrouwenvoogdij*; Kittell, *Guardianship*, 918; Wiesner, *Frail*, 86.

⁵ Janse, *Jacoba*, 120.

⁶ Henegouwse vertegenwoordigers benaderden ‘*nos II dames*’ in de zomer van 1417 in Holland gezamenlijk over problemen in het graafschap. De Henegouwse Staten werden door hen bijeen geroepen in Januari 1418 (Prevenier en Smit, *Dagvaarten Holland*, p. 492; Devillers, *Cartulaire IV*, 91-92; Van Eeckenrode, *Servir le prince*, 348; *Part Cur II*, 208, 212, 213).

⁷ In Henegouwse bronnen uit deze periode wordt Gorinchem wel aangeduid als ‘*leur ville*’ (Devillers, *Cartulaire IV*, 108-109). Of Margaretha de stad na de dood van Willem VI daadwerkelijk als onderdeel van haar douarie verkreeg is niet duidelijk. Met het verdrag van Woudrichem werd Gorinchem aan Jan van Beieren toegewezen (zie paragraaf 7.4).

gezamenlijk een bericht over de overwinning naar Mons en ontvingen felicitaties vanuit de Henegouwse hoofdstad, maar Jan van Beieren en zijn Kabeljauwse aanhang waren hiermee nog niet uitgeschakeld.⁸

3.2 Versterking van de Bourgondische alliantie (1417-18)

Gezien Jacoba's wankele positie was het noodzakelijk dat er snel een nieuwe echtgenoot werd gevonden die haar zou steunen in de strijd, en voor nageslacht zou zorgen. De keuze viel op Jan IV, hertog van Brabant, zoon van Margaretha's broer Antoon en tevens haar petekind. Met veertien jaar was hij weliswaar nog jonger dan Jacoba, maar gezien de ligging van zijn grote hertogdom, tussen Holland-Zeeland en Henegouwen ingeklemd, was hij een aantrekkelijke partner. Bovendien werd met dit huwelijk de Bourgondische connectie opnieuw versterkt. Over de vraag wie verantwoordelijk was voor de keuze voor deze kandidaat, die voor Jacoba dramatisch verkeerd zou uitpakken, verschillen de meningen enigszins. Volgens de voortzetting van de *Brabantsche Yeesten*, een kroniek uit de jaren veertig van de vijftiende eeuw, die vermoedelijk ontstond in kringen van het Brusselse stadsbestuur, had Jacoba's vader op zijn sterfbed de wens uitgesproken dat zijn dochter met de Brabantse hertog zou trouwen, maar deze weergave is mogelijk gekleurd door latere ontwikkelingen. Het *Beke-vervolg* schrijft het initiatief toe aan Margaretha en Jacoba, die het eerst met hun raadsheren bespraken en vervolgens voorlegden aan de Bourgondische hertog en aan Jan van Beieren. Moderne historici veronderstellen veelal dat Jan zonder Vrees het initiatief nam, mogelijk in samenspraak met Margaretha. De Bourgondische hertog streefde er immers nog steeds naar zijn invloed in de Nederlanden te vergroten, en wilde bovendien tegenwicht bieden aan pogingen van Sigismund om het gebied binnen zijn invloedssfeer te brengen. H.P.H. Jansen vermoedde dat dit huwelijk vooral het werk was van Margaretha, terwijl Bousmar er terecht op heeft gewezen dat ook Jacoba, die naar Middeleeuwse begrippen een volwassen vorstin was, een stem had in het geheel.⁹

De itineraria van de betrokken vorsten werpen wat meer licht op deze zaak. Vermoedelijk vond al kort na het overlijden van Jacoba's eerste echtgenoot overleg tussen Willem, Margaretha en Jan zonder Vrees plaats over een nieuwe kandidaat. Volgens Monstrelet bezochten Willem en Margaretha Jan zonder Vrees op de terugweg uit Compiègne, nadat de Franse kroonprins daar begraven was. Dit blijkt niet uit het itinerarium van de Bourgondische hertog, maar duidelijk is wel dat Jan zonder Vrees zijn zwager kort daarna in Bouchain bezocht. Zoals in het vorige hoofdstuk al ter sprake is gekomen probeerde Willem in deze periode, kort voor zijn eigen dood, de opvolging door zijn dochter veilig te stellen. Na Willems overlijden intensiverde Jan zonder Vrees zijn bemoeienis met de Henegouws-Hollandse opvolging. In juni 1417 verbleef hij een aantal dagen in Henegouwen, terwijl Jacoba daar werd gehuldigd. Hij liet plakaten met onbekende inhoud circuleren, die ook naar Holland werden gestuurd. Vermoedelijk waren het steunbetuigingen aan Jacoba.¹⁰ Margaretha, Jacoba en hij moeten in deze periode tot overeenkomststemming zijn gekomen over het beoogde huwelijk. Direct erna reisden ze gezamenlijk naar Mechelen voor een familiebijeenkomst, waarbij naast Jan van Brabant

⁸ *Beke-vervolg*, 312-17; Devillers, *Cartulaire IV*, 108-109; Janse, *Jacoba*, 134-36.

⁹ *Beke-vervolg*, 311; Bousmar, *Comtés*, 393; *Brab. Yeesten*, VII 7246-52; Dynter, *Chronica*, VI 785; Janse, *Jacoba*, 121; H.P.H. Jansen, *Jacoba*, 28-29; Schnerb, *Jean*, 637-638; Stein, *Affaire*, 7; Vaughan, *John*, 257.

¹⁰ *Beke-vervolg*, 307-8; Monstrelet, *Chronique III*, 173; Petit, *Itinéraires*, 433; Scufflaire, *Serments*, 119; Janse, *Jacoba*, 121.

ook zijn broer, Filips van Sint-Pol, en Filips van Charolais, de oudste zoon van Jan zonder Vrees, aanwezig waren. Vermoedelijk zijn op dat moment afspraken gemaakt over de te voeren onderhandelingen. Jan van Brabant vaardigde op dezelfde dag een groot aantal oorkonden uit over strafvermindering voor Hollandse aanhangers van Willem VI die in november 1415 Jan van Arkel hadden ontvoerd op Brabants grondgebied. Mogelijk hoopten Margaretha en Jacoba's raadgevers, die de politieke situatie in Holland het beste kenden, hiermee de steun voor het Brabantse huwelijk in Holland te vergroten, zij het vooral onder het Hoekse deel van de bevolking. Jacoba was naar verluidt niet blij met de keuze voor de Bourgondisch-Brabantse kandidaat, zij had zich een sterkere en knappere man als echtgenoot voorgesteld. Maar Margaretha moet haar dochter ervan hebben overtuigd dat politiek-strategische overwegingen vanwege de penibele situatie zwaarder wogen. Na een verblijf van één dag in Mechelen gingen Jacoba en Margaretha sloop te Antwerpen, om op 22 juni in Den Haag aan te komen.¹¹

Ook over wie de huwelijksonderhandelingen voerde is de literatuur niet eenduidig, hoewel de bij de verloving bezegelde contracten dit helder weergeven. Margaretha en Jan van Beieren waren de voornaamste onderhandelaars namens Jacoba, terwijl Jan van Brabant werd vertegenwoordigd door Jan zonder Vrees en diens zoon Filips van Charolais, aan wie de hertog deze taak had gedelegeerd. Margaretha onderhandelde in dit geval dus niet namens, maar met haar Bourgondische familieleden. Monstrelet noemt alleen haar als onderhandelaar met de Staten van Brabant. Al met al is duidelijk dat zij, samen met haar broer, leidend is geweest in de voorbereidingen voor dit huwelijk.¹²

Ook bij de verloving, die plaatsvond op 1 augustus 1417 in het Zeeuwse Biervliet, voerde Margaretha vermoedelijk de regie. Namens het Bourgondische huis was Filips van Charolais aanwezig, evenals Jan van Beieren en een groot aantal edelen uit Henegouwen, Holland, Zeeland en Brabant.¹³ De nauwe familierelatie was een probleem: Jan en Jacoba waren elkaars volle neef en nicht en het kerkelijk recht stond een huwelijk tussen partners met een zo nauwe verwantschap niet toe. Hiervoor kon van de paus dispensatie worden verkregen, wanneer er andere belangen waren die zwaarder wogen, zoals de vrede in de betrokken vorstendommen. Vertegenwoordigers van Jan zonder Vrees en Jan van Brabant vertrokken hiertoe naar het concilie van Konstanz. Er werd dispensatie verleend vanwege het door Brabantse vertegenwoordigers naar voeren gebrachte argument dat het huwelijk oorlogsgeweld zou voorkomen, maar deze werd vervolgens weer ingetrokken op verzoek van Sigismund, die argumenteerde dat het huwelijk juist tot conflicten zou leiden. De laatste bul bereikte het paar, doordat de Brabantse delegatie de bezorging wist te vertragen, niet op tijd: het huwelijk was reeds haastig voltrokken in Den Haag, op 10 maart 1418, opnieuw in aanwezigheid van Bourgondische vertegenwoordigers en vele anderen. De kerkelijke bevestiging vond een maand later plaats.¹⁴

Margaretha vertrouwde er niet op dat de alliantie met Brabant voldoende zou zijn om aan Jan van Beieren weerstand te bieden. Op haar verzoek sloot Jan van Brabant een verdrag met hertog Adolf van Berg, die bij het huwelijk aanwezig was. Zij hield het verdrag voor Jan van Brabant in bewaring totdat dit door Jan zonder Vrees en de Staten

---

¹¹ Devillers, *Cartulaire IV*, XIV; Monstrelet, *Chronique III*, 280; Petit, *Itinéraires*, 433; Verkooren, *Inventaire 3- IV*, nr. 9466; Prevenier en Smit, *Dagvaarten Holland I*, 2, p. 492; Smit, *Vorst*, 153.

¹² Devillers, *Cartulaire IV*, 95-97; Monstrelet, *Chronique III*, 280.

¹³ Janse, *Jacoba*, 123; Devillers, *Cartulaire IV*, 95-99; Dyster, *Chronica*, VI 786.

¹⁴ Janse, *Jacoba*, 139-41; Dyster, *Chronica*, VI 357 (797); Van Riemsdijk, *Ruwaardschap*, 10-11; Schnerb, *Jean*, 638.

van Brabant zou zijn goedgekeurd.¹⁵ Dit illustreert dat Margaretha's rol aanvankelijk niet wezenlijk veranderde door de voltrekking van dit huwelijk. De inmiddels vijftienjarige Jan van Brabant, die geen sterk karakter had, liet zich door haar adviseren en ook Margaretha's invloed op Jacoba bleef groot.

3.3 Neutraal of partijdig? De Zoen van Woudrichem (1419)

Het conflict tussen Jacoba en Jan van Beieren zorgde in Holland en Zeeland voor een heropleving van de strijd om de macht tussen Hoeken en Kabeljauwen. Door graaf Willem VI waren Jacoba en Margaretha gecommiteerd aan de Hoekse partij. Jan van Beieren vond steun in het Kabeljauwse kamp.

Jan van Beieren liet zich in april 1418 huldigen als graaf in de strategisch belangrijke stad Dordrecht. Een herovering van de stad door Jan van Brabant, met steun van de Hoeken, mislukte jammerlijk. Margaretha en Jacoba waren deze keer veilig achtergebleven in Den Haag. Toen Jacoba's echtgenoot in september weer naar Brabant vertrok liet hij hen daar achter, met de trossiers van Holland als stadhouders. Margaretha ontbood vertegenwoordigers uit Haarlem en andere steden naar Den Haag, vermoedelijk om hun steun te vragen tegen Jan van Beieren, die kort daarop ook Rotterdam veroverde. Margaretha en Jacoba vroegen Jan van Brabant om militaire steun, maar deze liet het afweten. Opnieuw werd Bourgondische hulp ingeschakeld, in de persoon van Filips van Charolais, die namens zijn vader optrad als bemiddelaar tussen de strijdende partijen. In aanwezigheid van Margaretha werd een wapenstilstand gesloten, maar deze hield slechts korte tijd stand. Kort daarop moesten moeder en dochter zich verschansen in Delft. Margaretha bevestigde daar de privileges van Wieringen, dat tot haar douarie behoorde. Alle steun was meegenomen. De dames deden nogmaals een beroep op Jan van Brabant om geld of troepen te sturen en deze keer kwam hij, maar niet om de strijd voort te zetten.¹⁶

Op 13 februari 1419 sloten Jan van Brabant, Jan van Beieren en Jacoba van Beieren een vredesovereenkomst, die bekend staat als de Zoen van Woudrichem. Deze was van grote betekenis voor de toekomstige machtsverhoudingen in Holland en Zeeland, en daarmee ook voor Margaretha's positie als gravin-weduwe. In de Zoen kwamen beide Jannen overeen dat zij gezamenlijk het bestuur van Henegouwen, Holland en Zeeland op zich zouden nemen voor een periode van vijf jaar. Jan van Beieren zag af van zijn claim op de graafschappen, maar werd wel erfgenaam van Jacoba's landen, indien zij zonder nakomelingen zou komen te overlijden. Jan van Brabant en Jacoba beloofden binnen twee jaar een bedrag van 100.000 Engelse nobel aan hem te betalen. In ruil hiervoor erkende Jan van Beieren de geldigheid van hun huwelijk.

De Hoeken werden met deze Zoen buitenspel gezet. Hoekse vertrouwelingen van Jacoba en Margaretha waren niet bij de onderhandelingen betrokken, en de Kabeljauwse aanhang van Jan van Beieren kwam opvallend snel tot overeenstemming met de raadsheren van Jan IV.¹⁷ Zoals gezegd had Jan zonder Vrees de bemiddeling al in een vroeg stadium overgedragen aan zijn oudste zoon Filips, die *'vele heeft gearbeyt om die Zoen dair*

---

¹⁵ ARAB, Charters Brabant, 8054; *Brab. Yeesten*, VII 8109; Dynter, *Chronica*, VI 797. Bevestigd door Jan van Brabant op 20 maart 1418 (Verkooren, *Inventaire 3- IV*, nr 9522). Jacoba schonk haar 'neef' Adolf van Berg in februari 1418 een jaarrente (Van Mieris, *Charterboek IV*, 457).

¹⁶ N.A., AGH 59, f 15v; Janse, *Jacoba*, 147-155; Van Mieris, *Charterboek IV*, 498-499, 501-02; Prevenier en Smit, *Dagvaarten Holland I*, 2, nr. 890.

¹⁷ N.A., AGH 83, 110; Van Mieris, *Charterboek IV*, 518; Janse, *Jacoba*, 156.

tussen te maken'. Bij het sluiten van de uiteindelijke Zoen waren raadsliden van Jan zonder Vrees aanwezig, met een volmacht van Filips.¹⁸

Ook Margaretha was bij het vredesproces betrokken in de rol van bemiddelaar, zij het in een laat stadium. De voorwaarden van de Zoen waren op 2 januari al grotendeels vastgelegd in een principeovereenkomst, die aan de hertog van Bourgondië werd toegezonden om binnen een termijn van vijf weken '*uut te seggen*'. Mocht hij dat niet doen, en ook geen plaatsvervanger sturen, dan zouden de raadsheren van Jan van Brabant en Jan van Beieren het doen, en wel binnen acht dagen na de termijn van vijf weken. Waarschijnlijk heeft Jan zonder Vrees zijn zuster gevraagd om in deze fase de honneurs van de familie waar te nemen, of zijzelf heeft hem hierom verzocht. Ze bevond zich in Schoonhoven, onderdeel van haar douarie en niet ver van Woudrichem. Haar naam komt voor op een oorkonde, gedateerd op 7 februari. Hierin committeren de hertog en hertogin van Brabant, Jan van Beieren en acht van hun raadsheren zich aan een voorlopige overeenkomst die '*onse lieve vrouwe, moeder ende suster, vrouwe Mergriet van Bourgoengen hertoginne in Beyeren, grevinne van Henegouwen van Hollant ende van Zeelant uutspreect, pronunciert ende determineert*'.¹⁹ De oorkonde is deels beschadigd, waardoor één of twee woorden die hieraan direct voorafgaan onleesbaar zijn. Hierdoor is Margaretha's rol niet volkomen duidelijk, maar het is aannemelijk dat zij de voorlopige bepalingen van de Zoen heeft vastgesteld en bekend heeft gemaakt, mogelijk door deze in het openbaar uit te spreken.²⁰ Zij sanctioneerde de overeenkomst dus, en vervulde hiermee de rol die in de principeovereenkomst van 2 januari aan de hertog van Bourgondië was toebedeeld.²¹

Wanneer de inhoud van deze oorkonde wordt vergeleken met de principeovereenkomst van 2 januari en de uiteindelijke Zoen van 13 februari wordt duidelijk aan welk aspect van het vredesproces Margaretha haar medewerking heeft verleend. De oorkonde van 7 februari bevatte geen nieuwe punten, en alle eerder vastgelegde voorwaarden bleven van kracht. Nieuw was dat er concrete afspraken werden gemaakt over cruciale brieven die beide partijen aan elkaar moesten overdragen. Op 26 maart 1419 moesten Jan van Brabant en Jacoba in Rotterdam schriftelijke verklaringen afgeven aan Jan van Beieren of zijn vertegenwoordigers: één waarin was vastgelegd dat Jan van Beieren, mocht Jacoba kinderloos overlijden, haar zou opvolgen als graaf van Henegouwen, Holland en Zeeland, en een '*brieve van obligacie*' betreffende een bedrag van 100.000 Nobel dat Jan en Jacoba aan hun oom moesten betalen. Jan van Beieren van zijn kant moest op dezelfde dag in Delft een verklaring inleveren waarin hij, zolang Jacoba en haar nakomelingen leefden, afstand deed van zijn rechten op de heerschappij over Henegouwen, Holland en Zeeland. Hierbij zou hij brieven overdragen die hij van de paus en Rooms-koning had ontvangen. Het ging om de brief waarmee Sigismund hem de graafschappen in leen had gegeven en die waarmee de paus het huwelijk van Jan en Jacoba ongeldig had verklaard.²²

---

¹⁸ Bos-Rops e.a., *Holland bestuurd*, nr. 47, p. 184-85; Janse, *Jacoba*, 154; Monstrelet, *Chronique III*, 242; Van Riemsdijk, *Ruwaardschap*, 14-16; Smit, *Vorst*, 164; Van Mieris, *Charterboek IV*, 501-502.

¹⁹ N.A., AGH 84; Prevenier en Smit, *Dagvaarten Holland I*, 2, p. 544.

²⁰ *Uutspreken*: uitspreken, bekend maken, bijv als scheidsrechter; *pronuncieren/ pronounceeren*: in het openbaar uitspreken; *determinieren*: bepalen (MNW). Janse geeft een andere interpretatie: Janse, *Jacoba*, 159.

²¹ De datum, 7 februari, valt op een dag na binnen de termijn, vijf weken na 2 januari, waarbinnen de hertog van Bourgondië de Zoen zou uitspreken. Van Mieris, *Charterboek IV*, 518 noemt 'Sint Achtendag' als termijn. De naamdag van de heilige Agatha was op 5 februari.

²² Bos-Rops e.a., *Holland Bestuurd*, nr. 47, punt 6, 10, 20 en 26; Janse, *Jacoba*, 128-129, 144-146; Van Riemsdijk, *Ruwaardschap*, 11-14.

Het is op z'n zachtst gezegd opmerkelijk dat Margaretha haar medewerking aan dit verdrag heeft verleend. Hoewel in de Zoen van Woudrichem werd afgesproken dat Jan van Beieren en Jan van Brabant de drie graafschappen gezamenlijk zouden besturen, was op voorhand duidelijk dat dit in de praktijk betekende dat het bestuur van Holland en Zeeland aan Jan van Beieren werd overgedragen. Bovendien was het enorme bedrag dat binnen twee jaar door Jan en Jacoba moest worden betaald een tijdbom onder het verdrag. Ook voor Margaretha zelf waren de gemaakte afspraken ongunstig, omdat een deel van haar douarie, bestaande uit de stad Gorinchem en het omliggende gebied, aan Jan van Beieren werd toebedeeld. Vermoedelijk zag zij in dat de overeenkomst onvermijdelijk was, en koos zij ervoor om in het belang van haar dochter in dit late stadium mee te werken aan het vaststellen van heldere randvoorwaarden. Bovendien diende ze hiermee opnieuw het belang van haar broer. De Zoen kan worden gezien als een poging van de Bourgondische hertog om zijn invloed in de noordelijke graafschappen te behouden, door de Beiers-Bourgondische alliantie te herstellen. Zij stelde echter wel een grens: ze weigerde om zelf deel te nemen aan de Zoen.

Begin februari 1419 ontving Margaretha in Schoonhoven twee boodschappers van Jan van Brabant, die haar verzochten om haar naam aan de Zoen te verbinden. Er zijn weinig documenten bewaard gebleven, waarin zij haar persoonlijke standpunt verkondigt, maar hier is dat wel het geval, en het laat aan duidelijkheid niets te wensen over. In een brief, die vermoedelijk is gericht aan haar bondgenoot de Brabantse edelman Engelbert I van Nassau, benadrukt ze haar zelfstandige positie als gravin-weduwe, die zij qua vrijheid vergelijkt met die van haar echtgenoot destijds als graaf van Holland. Ze maakt duidelijk dat zij met niemand een vete is aangegaan, noch iemand met haar, en daarom niet wenst te worden genoemd in de Zoen. Daar voegt zij nog aan toe dat zij erop vertrouwt dat haar schoonzoon goed voor haar zal zorgen, zoals het hoort:

*'Dair onse antworde af .... dat des gheen doen en is ende wij mogelic in den zuenen niet genoemt en selen wesen, noch mit besegelen en selen, want wij een tucht vrouwe sijn ende ons tucht so vrij holden als onse lieve here ende geselle zeliger gedachten die te besitten plach int lest van sinen live, welke tucht voirs. onse lieve soen van Brabant ende onse lieve dochter van Brabant ende onse broeder van Beyeren besegelt ende geconfirmeert hebben. Ende wij ons ooc mit nyemant in eniger veden en kennen, want wij nyemant ontseit en hebben, noch ons ooc nyemant ontseit en heeft. Ende hebben des een betruwen dat onse lieve zone van Brabant ons wael besorgen sal als dat behoirt. Ende uute des sake dat ons hier en bove te cort geschiede, so moesten wi dat sueken in ingeholt onser brieve dair wij dat schuldich weren te doen.'*²³

Margaretha's brief is gedateerd op 7 februari, net als de eerdergenoemde voorlopige overeenkomst die zij bevestigde. In de brief benadrukt ze haar status als douarière en haar neutrale positie. Maar hoewel ze zich opstelt als iemand die buiten het conflict staat was zij verre van neutraal. 'Geen partij kiezen' was in feite een weigering om zich neer te leggen bij het bondgenootschap dat in de maanden ervoor was ontstaan tussen Jan van Brabant en Jan van Beieren, en dat een dag na Margaretha's antwoord werd vastgelegd in een vriendschapsverdrag. Haar tegenstanders realiseerden zich dit terdege. Janse heeft

---

²³ Het betreft een afschrift dat is opgenomen in een register van brieven van Engelbert van Nassau, Margaretha's belangrijkste Brabantse bondgenoot (N.A., Nas. Dom. I, 1486, nr. 1079; Stein, *Politiek*, 189). Zie Bijlage 1 voor de volledige tekst en vertaling.

zelfs gesuggereerd dat Margaretha's weigering om deel te nemen aan de Zoen de aanleiding vormde voor dit verdrag. Jan van Beieren liet Gorinchem en Woudrichem extra bewaken, maar zij ging niet tot militaire actie over.²⁴

Een maand na de Zoen van Woudrichem, op 8 maart 1419, werd Willem van den Berghe, tesorier van Brabant en invloedrijk raadgever van Jan van Brabant, in Mons vermoord. Volgens contemporaine kronieken werd de moord gepleegd door één of meer bastaardbroers van Jacoba en hun handlangers, mogelijk Hoeken, die na de moord wisten te ontkomen. De moord hield vrijwel zeker verband met de Zoen, waarvoor Willem van den Berghe, die vermoedelijk met Jan van Beieren samenspande, verantwoordelijk werd geacht, evenals voor het desastreuus verlopen beleg van Dordrecht.²⁵ Daarnaast speelde er een privémotief: Van den Berghe zou de bastaardbroers verschillende inkomstenbronnen, hen geschonken door hun vader graaf Willem VI, hebben ontnomen.

Gezien de familierelatie met de moordenaars ligt het voor de hand te veronderstellen dat Jacoba en Margaretha op zijn minst van de plannen op de hoogte waren. Monstrelet stelt dat het algemeen bekend was dat Jacoba met de moord instemde, zij was 'assez consentant'. Margaretha wordt in contemporaine bronnen niet als betrokkene genoemd, al had zij wel een motief voor de moord, zoals Janse terecht naar voren heeft gebracht.²⁶ Diverse hooggeplaatste Brabantse edelen, onder wie Engelbert van Nassau, een bondgenoot aan wie Margaretha vermoedelijk de hiervoor besproken brief richtte, hadden door toedoen van Willem van den Berghe hun positie aan het Brabantse hof verloren. De dood van de Brabantse tesorier maakte het mogelijk dat haar bondgenoten terugkeerden in het centrum van de macht, en dit gebeurde ook.²⁷ Margaretha had dus, net als haar dochter, duidelijk belang bij de dood van Jan van Brabants kamerheer, maar bewijs voor haar betrokkenheid is er niet.

3.4 Tot vijand verklaard (1420)

Op 15 april 1420 vormde een aantal vooraanstaande Hoeken een verbond met de bisschop van Utrecht en met de steden Utrecht, Leiden en Amersfoort. Zij deden dit vanwege het onrecht dat hen was aangedaan, en 'om lijf en goed te behouden'.²⁸

---

²⁴ N.A., AGH 85; Janse, *Jacoba*, 159-160.

²⁵ Uyttebrouck, *Gouvernement I*, 500.

²⁶ Contemporaine bronnen refereren aan meerdere daders. Het register van de stadsraad van Mons noemt Willekin en Adryen, die geen van beiden voorkomen in Dek's overzicht van de bastaarden van Willem VI. Volgens de *Brabantsche Yeesten* kwam Adriaan, bastaard van Holland, om bij het beleg van Dordrecht, dus vóór de moord op de Brabantse tesorier. Verschillende kronieken laten de bastaards anoniem. Monstrelet noemt Everhard, wel een bekende bastaardbroer van Jacoba. Zijn betrokkenheid wordt bevestigd door een passage in Jacoba's testament, waarin aan hem een bedrag werd toegekend dat hij nog tegoed had om 'die zoene mede te betalen van Willems doot van Bergen' (*Rek. test.*, 235-36). Bousmar noemt daarnaast ook Willems oudste bastaardzoon Lodewijk, vermoedelijk op basis van Von Löher (Bousmar, *Empoisonneuse*, 76; *Brab. Yeesten*, VII 8879-90; Dek, *Genealogie*, 66-67; Janse, *Jacoba*, 150, 165; Monstrelet, *Chronique III*, 281; Dynter, *Chronica*, VI 814-15; *Part Cur I*, 27; Vinchant, *Annales IV*, 111; Von Löher, *Jakobäa II*, 27-29). De Hoeken worden in een kroniek genoemd als medeplichtigen aan de moord: 'quidam bastardi cum Hoexensibus' (*Qualiter Philippus Dux*, 15).

Volgens de kronieken van De Dynter en Monstrelet bevond Margaretha zich ten tijde van de moord in Henegouwen, maar dat is onzeker. Zij was 19 februari en eind maart in Holland. Jan en Jacoba waren wel in Henegouwen (Janse, *Jacoba*, 166; Van Riemsdijk, *Tresorie*, 254).

²⁷ Dat een aantal Brabantse edelen bondgenoot van Margaretha was komt naar voren uit het verdrag tussen Jan van Brabant en Jan van Beieren van 20 april 1420, dat hierna aan de orde komt (Janse, *Jacoba*, 165; Stein, *Politiek*, 189).

²⁸ Prevenier en Smit, *Dagvaarten Holland I*, 2, nr. 933, p. 564; RAL, SA 1, 316.

Margaretha's naam komt in deze akte niet voor, maar in een vergelijkbaar verdrag dat vijf dagen later tot stand kwam vanuit het kamp van de tegenstanders wordt zij wel genoemd. In deze overeenkomst, gesloten op 20 april 1420 in Sint-Maartensdijk, verbonden Jan van Brabant en Jan van Beieren zich openlijk ('*doen cond allen luden*') met een achttiental Hollandse en Brabantse edelen, om hen in bescherming te nemen tegen Margaretha van Bourgondië en drieënveertig edelen van Hollandse en Brabantse komaf.²⁹ De hertog van Brabant en Jan van Beieren spraken af deze personen niet meer te benoemen in hun raad of in welke ambtelijke of bestuurlijke functie dan ook. Margaretha's naam prijkt bovenaan de lijst. Op grond van haar hoge status was dit vanzelfsprekend, maar de inhoud van de overeenkomst wekt de indruk dat dit meer was dan een kwestie van formele hiërarchie. Degenen die zich aansloten bij het verdrag kwamen namelijk overeen om geen bondgenootschap met haar te vormen zonder instemming van de anderen: '*... ons niet verbijnden en sullen mit vrouwe Margrieten voirs. in eniger wijs, deen sonder dander ende sonder weten ende consente vanden anderen die hier in mit ons verbijnden sijn*'.³⁰ Dit suggereert dat zij een leidende rol speelde in het kamp van de tegenstanders.

De Hollandse tegenstanders van beide Jannen behoorden tot de Hoekse partij. Onder hen waren de voornaamste bezegelaars van het verbond van 15 april, zoals Filips van Wassenaar, Jan van Montfoort, Willem van Brederode en andere volgelingen van Jacoba. Enkel van hen waren tevens raadsheer van Margaretha, zoals Floris van Haamstede, Helmich van Doornik en Adriaan van Treslong. De Brabanders die als vijand werden aangeduid waren tegenstanders van Jan van Beieren, die in de periode voorafgaand aan dit verdrag zijn invloed aan het Brabantse hof had vergroot. Hoge edelen die van oudsher deel hadden uitgemaakt van de Brabantse hertogelijke raad, zoals Engelbert van Nassau, waren vervangen door volgelingen van Jan van Beieren. Dit ging ten koste van de Bourgondische invloed aan het Brabantse hof. Opvallend is dat bij de vorsten die Jan van Brabant en Jan van Beieren op basis van dit verdrag niet zouden aanvallen de hertog van Bourgondië niet meer als uitzondering werd genoemd, terwijl dit nog wel gebeurde in hun eerdere vriendschapsverdrag van 8 februari 1419.³¹

Margaretha werd met deze oorkonde door Jan van Brabant en Jan van Beieren tot vijand verklaard. Kennelijk achtten zij het gevaar reëel dat de gravin-weduwe door het sluiten van bondgenootschappen een serieuze bedreiging voor hen zou vormen. Een reden of aanleiding hiervoor wordt in het verbond niet genoemd. Zoals gezegd was Margaretha geen partij in de Hoekse verbondsakte, al had zij wel nauwe banden met de Hoeken. Haar weigering om zich aan te sluiten bij de Zoen van Woudrichem was wellicht een aanleiding voor de vijandverklaring, maar belangrijker was vermoedelijk haar centrale rol in de gelijktijdige crisis in Brabant, waarover hierna meer. Het verbond tegen Margaretha en haar medestanders vormde de opmaat tot het een dag later, op 21 april 1420 gesloten Verdrag van Sint-Maartensdijk, waarmee Jan van Brabant Holland, Zeeland en Friesland voor twaalf jaar aan Jan van Beieren verpandde. Alleen Henegouwen bleef in handen van het hertogelijk paar. Jan van Beieren beloofde opnieuw zijn brieven van Rooms-koning Sigismund in te leveren, kennelijk had hij dat toch nog niet gedaan.³²

---

²⁹ N.A., AGH 114; Prevenier en Smit, *Dagvaarten Holland I*, 2, nr. 934, p. 565; Stein, *Politiek*, 189; Van Gent, *Pertijelike Saken*, 440.

³⁰ N.A., AGH 114, r. 17-19.

³¹ N.A., AGH 59, f 16v-17v; AGH 85, r. 20, 23; Stein, *Politiek*, 187-190; Van Gent, *Vijftien mannen*.

³² Bos-Rops e.a., *Holland Bestuurd*, nr. 49; Prevenier en Smit, *Dagvaarten Holland I*, 2, nr. 934, p. 565-66.

3.5 Een poging tot bemiddeling aan het Brabantse hof (1420)

In de aanloop naar het verdrag van Woudrichem had Margaretha kortstondig een formele rol als bemiddelaar vervuld. Bij de volgende crisis die bezworen moest worden, het conflict tussen Jacoba en haar echtgenoot Jan van Brabant, ging het aanvankelijk om informele bemiddeling binnen de familie. Hierover is meestal geen bronmateriaal beschikbaar, maar in dit geval wel, dankzij een document uit een later stadium, waarin de wederzijdse *remonstrances et requestes* (bezwaren en verzoeken) die de echtelieden elkaar via vertegenwoordigers toestuurd zijn weergegeven.³³

In de zomer van 1419 was Jan van Brabant in de greep gekomen van raadgevers die Jacoba ongunstig gezind waren. Onder hun invloed verordonneerde de hertog begin september dat Jacoba's hofdames haar moesten verlaten. In hun plaats kwamen edele dames uit Brabant, die gerelateerd waren aan de factie die het doen en laten van de hertog bepaalde. Jacoba beklaagde zich bij haar echtgenoot en kreeg gedaan dat een aantal dames mocht blijven, hoewel ze formeel geen lid van de hofhouding meer waren. De namen van de ontslagen hofdames zijn niet bekend, maar ze waren sinds haar jeugd bij Jacoba. Janse's aanname dat het ging om bondgenoten van Margaretha, en dat de raadsheren van Jan van Brabant door deze dames te ontslaan probeerden om haar invloed aan het hof te verkleinen lijkt me daarom niet vergezocht.³⁴

De verwickelingen aan het Brabantse hof vonden niet toevallig plaats op een kritiek moment in het conflict over Holland en Zeeland. Jan van Brabant stond op het punt de graafschappen voor een langere periode aan Jan van Beieren over te dragen, omdat hij niet kon voldoen aan de financiële clause van de Zoen van Woudrichem. Met Pasen, op 7 april 1420, moest hij 40.000 nobel betalen aan Jan van Beieren. De Hollandse steden, die aanvankelijk hun medewerking hadden toegezegd, weigerden met het geld over de brug te komen. Jan van Brabant deed vervolgens een beroep op de Brabantse steden, maar deze weigerden eveneens. Eind maart kwam Margaretha vanwege de zorgelijke situatie naar Brussel. Samen met haar dochter sprak zij met vertegenwoordigers van het stadsbestuur van Leuven. Jacoba verweet haar echtgenoot enkele maanden later dat hij zijn schoonmoeder, die haar hulp had aangeboden, niet had betrokken bij het zoeken naar een oplossing.³⁵

Kort voor Pasen werden ook de resterende hofdames alsnog weggestuurd. Jacoba nam haar toevlucht tot Margaretha, die elders in Brussel verbleef. Zij adviseerde haar dochter om terug te keren naar het hof. Daar hadden moeder en dochter enkele dagen later, op Goede Vrijdag, 5 april 1420, een indringend gesprek met Jan van Brabant. Jacoba verklaarde later dat dit gesprek naar tevredenheid verliep en dat ze elkaar de volgende dag opnieuw zouden treffen. Jan schetste een ander beeld: hij werd stevig toegesproken en verliet het gesprek in tranen.³⁶ Jacoba ontkende de harde woorden, volgens haar was haar echtgenoot ontredderd en wilde hij geen landsheer meer zijn, omdat hij het ene land na het andere verloor. Hij bood zijn schoonmoeder aan het bestuur van Brabant van hem over te nemen en had er spijt van niet eerder naar de goede raad van Margaretha te

---

³³ ARAB, MD 1483. Met dank aan Robert Stein en Véronique Flammang voor het afschrift. Ook volgens Monstrelet probeerde Margaretha meerdere keren het conflict te sussen (Monstrelet, *Chronique IV*, 26).

³⁴ *Brab. Yeesten*, VII 9437-9578; Janse, *Jacoba*, 167-170; Stein, *Politiek*, 219-29.

³⁵ ARAB, MD 1483, f 38r; Janse, *Jacoba*, 173; Stein, *Politiek*, 187; Stein en Smithuis, *Jacoba*, 296-297; Uyttebrouck, *Gouvernement II*, nr 1167, p. 867.

³⁶ ARAB, MD 1483, f. 35r, 36v.

hebben geluisterd, want dan zouden de zaken er niet zo slecht voor hebben gestaan.³⁷ Als het gesprek daadwerkelijk zo is verlopen verklaart dit waarom de raadsheren van Jan van Brabant direct erna ingrepen. Ze zorgden ervoor dat de hertog de volgende dag uit Brussel was verdwenen, zodat een vervolggesprek met de dames onmogelijk was. Margaretha's invloed op de Brabantse hertog werd duidelijk gevreesd.

Jacoba moest hierdoor het paasfeest zonder haar echtgenoot vieren. De dag erna werd haar hofhouding gesloten. Dit was een diepe vernedering waarvan zowel in het hertogdom als daarbuiten schande werd gesproken.³⁸ Het personeel in dienst van Jacoba werd naar huis gestuurd, inclusief de nieuw aangestelde hofdames, wellicht omdat ook deze inmiddels vriendschappelijke banden met Margaretha onderhielden: '... en aan degenen die in hun plaats waren gekomen liet de genoemde vrouwe van Henegouwen (Margaretha) weten dat ze in hun functie moesten blijven, en de dames en jongedames in hun vertrekken, en dat ze bij haar mochten komen om te spelen en zich te amuseren wanneer ze dat wilden, zoals ze meerdere keren hadden gedaan, totdat zij had kunnen spreken met mijn genoemde heer en de zaken tot een goed einde zouden zijn gebracht, zoals zij hoopte te doen, en daar waren zij tevreden mee.'³⁹

Margaretha's pogingen tot bemiddeling hadden niet het gewenste effect. De raadgevers van Jan van Brabant die haar invloed, en die van Bourgondië in het algemeen, wensten in te perken trokken in eerste instantie aan het langste eind. Maar hiermee was haar rol nog niet uitgespeeld. Na overleg met vertegenwoordigers van de stadsbesturen van Leuven, Brussel en Antwerpen vertrok ze met haar dochter naar Henegouwen, waarna het conflict snel verhardde.⁴⁰

3.6 Raadgever tijdens de crisis in Brabant (1420)

Vanuit Henegouwen gingen Jacoba en Margaretha in de zomer van 1420 schriftelijk en via boodschappers de confrontatie met Jan van Brabant aan. Hoe dit spel werd gespeeld is af te lezen uit het eerdergenoemde document, dat doet denken aan de stukken behorend bij een moderne juridische bezwaarprocedure, waarbij de ene partij haar bezwaren uiteenzet en de andere hierop vervolgens puntsgewijs reageert. Jacoba's voornaamste bezwaar was dat haar echtgenoot haar landen had verkwanseld en haar berooid en zonder inkomsten had achtergelaten. Jan verweerde zich door te zeggen dat hij niet anders had

---

³⁷ '... il offri son pays de Brebant mettre en le main et gouverne de ma dicte damme et si se departirent, en disant parmon dit singneur qu'il avoit displaisir de ce qu'il navoit uset jusques a ce jour dou conseil de ma dicte damme de Haynau, car les besoingnes ne fussent point en lestat ou elles estoient adont ...' (ARAB, MD 1483, f 38v). Meestal wordt in dit document met 'ma dicte dame' aan Jacoba gerefereerd. Margaretha wordt op verschillende manieren aangeduid, vaak als 'madamme de Haynnau'. Het is daarom niet direct duidelijk of Jan van Brabant het bestuur aan Jacoba of aan Margaretha wilde overdragen, maar gezien Margaretha's bestuurlijke ervaring en haar rol tot dan toe lijkt het me, in navolging van Janse, het meest waarschijnlijk dat Jan van Brabant aan zijn schoonmoeder vroeg het bestuur over te nemen (Janse, *Jacoba*, 175-176).

³⁸ Dat Jacoba geen eten en drinken meer kreeg, zoals naar voren gebracht door Von Löher en H.P.H. Jansen, en daarom naar haar moeder vluchtte, klopt volgens Janse niet, maar het komt ook voor in het eerder aangehaalde document (ARAB, MD 1483, f 44v): '... dat men onser liever genediger vrouwen in de heylege Paeschdage lestleden voirsloet onss genedichs heren herberge alsoe dat men heuren genaden in ghenen ambachte dienen en woude, noch van eten, noch van drincken.'

³⁹ '... et az autres que remis en avoit dencoste elle ma dicte damme de Haynnau fist savoir qu'il se tenissent en leur offisces et les dammes et dammoiseles en leur cambres et venissent jeuwer et esbattre dalles ma dicte damme de Haynau quant leur plaisirs seroit, comme elles fisent pluseurs fois jusques a tant quelle poroit avoir parlet a mon dit singneur et les besoingnes mises a bonne conclusion ensi quelle experoit a faire, dont elles furent contentes' (ARAB, MD 1483, f 38v); Janse, *Jacoba*, p. 175.

⁴⁰ Janse, *Jacoba*, 166-178; Gysels, *Départ*.

gekund, gaf op een enkel punt toe, en verzocht Jacoba bovenal om bij hem terug te keren.⁴¹

De Staten van Henegouwen fungeerden als tussenpersoon in het conflict tussen Jacoba en haar echtgenoot. Margaretha en Jacoba riepen de Staten meerdere malen bijeen voor overleg. Deze stuurden vervolgens vertegenwoordigers naar de hertog van Brabant, die aan hen zijn antwoord meegaf, soms na enig aandringen. Margaretha stuurde bijvoorbeeld in juni Henegouwse vertegenwoordigers naar Jan van Brabant met Jacoba's verwijten. Het antwoord stemde niet tot tevredenheid. Daarom riep Jacoba begin juli de Staten van Henegouwen bijeen in Le Quesnoy, om een nieuwe delegatie naar haar echtgenoot te sturen. Dit ging tot begin september zo door. De dames speelden hoog spel: uiteindelijk trok Jacoba de geldigheid van haar huwelijk in twijfel, en eiste van haar echtgenoot dat hij voor pauselijke dispensatiebrieven zou zorgen. Ook vond ze dat hij het financiële beheer van haar landen beter aan haar kon overdragen.⁴²

Tegelijkertijd speelde een breder conflict: een coalitie van hoge Brabantse edelen en steden, geleid vanuit Leuven, was in opstand gekomen tegen de hertog. Jacoba's gedwongen vertrek uit Brussel en de overdracht van haar landen aan Jan van Beieren vormden hiervoor de aanleiding. De opstandelingen vonden dat de eer van het hertogdom was aangetast. Ze gaven de raadgevers van hun vorst, veelal volgelingen van Jan van Beieren, de schuld van het slechte bestuur en eisten hun ontslag. De hertog moest ervoor zorgen dat zijn echtgenote op fatsoenlijke wijze kon terugkeren. Jacoba en Margaretha stelden zich op als bondgenoot van de opstandige Brabantse Staten.⁴³ Een brief die Margaretha op 17 juli 1420 schreef aan de edelen en steden in Leuven illustreert haar centrale rol aan de zijde van haar dochter in het diplomatieke steekspel. De opstandelingen hadden hun correspondentie met Jan van Brabant voorgelegd aan de dames. Margaretha liet weten dat ze deze met haar dochter had doorgenomen. Ze deelde de Brabantse bondgenoten mee dat de Staten van Henegouwen een vertegenwoordiger naar Jan van Brabant hadden gestuurd, maar zonder resultaat. Ze vroeg de Brabanders om een vertegenwoordiger naar Henegouwen te sturen om de zaken door te spreken. Tenslotte liet ze de Brabantse edelen en steden weten dat die naar haar mening het belang van haar schoonzoon en het land dienden, en bood hen haar hulp aan.⁴⁴

Jan van Brabant weigerde aanvankelijk om op de eisen van zijn opstandige onderdanen in te gaan, maar was uiteindelijk gedwongen om overstag te gaan. Inmiddels was Filips van Sint-Pol, zijn één jaar jongere broer, die al geruime tijd contact onderhield met de opstandelingen, naar Brabant gekomen, vergezeld van Bourgondische vertegenwoordigers. Volgens Chastellain, die zijn kroniek enkele jaren na Margaretha's overlijden in dienst van de Bourgondische hertog schreef, speelde Margaretha hierbij een essentiële rol. De Brabantse vertegenwoordigers waren naar haar toe gekomen om haar hulp te vragen. De douairière, die 'heel wijs en goedaardig' was, luisterde welwillend naar hen en adviseerde om Filips van Sint-Pol in te schakelen. De Brabantse vertegenwoordigers vonden dit 'een goed en verstandig advies'. Vervolgens ging er een delegatie namens Margaretha en de

---

⁴¹ ARAB, MD 1483, f. 35r-40v.

⁴² Devillers, *Cartulaire IV*, 223, 227-229, 235-242; Gysels, *Départ*, 417-18; Janse, *Jacoba*, 183-185; Pinchart, *Comptes*, 141-42; Van Eeckenrode, *Servir le prince*, 349-50.

⁴³ Dynter, *Chronica*, VI 398-399; Stein, *Politiek*, 190-195; Uyttebrouck, *Gouvernement*, 503-511; Vrancken, *Inkomsten*, 201-243.

⁴⁴ Jacoba schreef gelijktijdig een grotendeels identieke brief (ARAB, MD 1483, f 30r-31r; Janse, *Jacoba*, 181-185).

Brabanders naar de broer van de hertog.⁴⁵ Andere bronnen vermelden dat Sint-Pol op verzoek van de opstandige Staten, Margaretha en Jacoba, raadgevers van de koning van Frankrijk en de hertog van Bourgondië naar Brabant kwam.⁴⁶ Ongetwijfeld heeft de Bourgondische hertog, onder wiens bescherming de zestienjarige Sint-Pol leefde sinds de dood van zijn vader Antoon, een belangrijke stem in het geheel gehad. Hij wilde zijn invloed in Brabant herstellen. Maar van wie het initiatief ook is uitgegaan, Margaretha en de Bourgondische hertog volgden dezelfde koers.

Margaretha achtte de tijd nu rijp om met haar dochter naar Brabant terug te keren. Begin september 1420 kwamen ze op verzoek van de opstandelingen naar Leuven. Ze bezochten vervolgens Mechelen, voor een ontmoeting met vertegenwoordigers van Filips van Bourgondië, en hadden regelmatig contact met Filips van Sint-Pol. Deze organiseerde op 29 september een bijeenkomst in Vilvoorde, gericht op een verzoening tussen hertog, hertogin en de Staten van Brabant. Margaretha, Jacoba en vele anderen waren hierbij aanwezig, maar Jacoba's echtgenoot schitterde door afwezigheid. Hij had Brussel opnieuw heimelijk verlaten.⁴⁷

Margaretha en Jacoba keerden in de Brabantse hoofdstad terug op 2 oktober 1420. De volgende dag benoemden de opstandelingen Filips van Sint-Pol, die werd bijgestaan door Bourgondische adviseurs, tot gouverneur van Brabant. Hij moest samen met Jacoba en in overleg met Margaretha gaan regeren. De Brabanders braken niet definitief met Jan IV, maar vroegen hem terug te keren en te regeren in overleg met Jacoba, Margaretha, Filips van Sint-Pol en anderen. Opnieuw werd dus aan Margaretha de functie van raadgever toegedacht.⁴⁸

De Brabantse Staten verklaarden Jan van Beieren de oorlog. Jacoba en Margaretha, die de verzamelde troepen in Breda uitgeleide deden, hoopten op een herovering van Holland. Margaretha had hierbij ook een persoonlijk belang, gezien haar conflict met Jan van Beieren, waarover hierna meer. Maar de Brabantse belangen wogen voor haar Bourgondische neef Filips van Sint-Pol toch zwaarder. Na de verovering van Heusden, dat in het verleden bij Brabant had gehoord, en een kortstondig beleg van Geertruidenberg, werd op 18 november al een bestand gesloten, dat daarna steeds werd verlengd. De herovering van Jacoba's erflanden werd op de lange baan geschoven.⁴⁹

3.7 Conflict met Jan van Beieren (1421-24)

Dat er na de dood van Willem VI een conflict over de opvolging uitbrak tussen Jacoba en Jan van Beieren, waarbij Margaretha aan de kant van haar dochter stond, is een bekend historisch gegeven. Niet of nauwelijks bekend is dat Margaretha zelf ook een conflict had met Jan van Beieren, over haar Hollandse douarie.⁵⁰ Het ging hierbij om de betaling van

---

⁴⁵ 'sage et bénigne'... 'L'avis de madame fut trouvé bon et sain' (Chastellain, *Chronique I*, 170-171).

⁴⁶ Monstrelet, *Chronique IV*, 6; Van Mieris, *Charterboek IV*, 603-604.

⁴⁷ ARAB, MD 1483, f. 48r-v; Janse, *Jacoba*, 186.

⁴⁸ Uyttebrouck, *Gouvernement*, 509; Stein, *Politiek*, 194; ARAB, MD 1483, f 51v-52r.

⁴⁹ Janse, *Jacoba*, 187-188; Stein, *Politiek*, 193-94; Uyttebrouck, *Gouvernement*, 509.

⁵⁰ Een oorzaak hiervan is dat niet altijd direct duidelijk is op wie bepaalde passages in contemporaine bronnen betrekking hebben. Soms is bijvoorbeeld verondersteld dat met 'de vrouwe van Henegouwen' Jacoba wordt aangeduid, terwijl uit de context blijkt dat het om Margaretha moet gaan. Jacoba bezat geen Hollandse douarie en verbleef bovendien in deze periode in Engeland. Antheun Janse constateerde dit al (Janse, *Jacoba*, 375, nt. 10). In andere gevallen is de aanduiding duidelijker: 'der ouder vrouwe van Hollant' kan in dit geval alleen Margaretha zijn. Ook uit rekeningen van Margaretha's Henegouwse douarie komt duidelijk naar voren dat zij de betrokkene was in dit conflict (ADN, B 7979, 7980).

haar Hollandse jaargeld, waar zij als weduwe recht op had.⁵¹ Eind mei 1421 schreef Jan van Beieren een brief aan Filips de Goede, waaruit blijkt dat Margaretha zich bij Filips had beklagd over geld dat zij tegoed had van Jan. Deze was echter van mening dat hij ernstiger tekort was gedaan, en meer had om zich over te beklagen: ‘... *ons van hoir ende den hoeren veel meer te cort geschiet is, ende noch dagelix doet*’. Hij was bereid om vertegenwoordigers af te vaardigen om zich te verantwoorden, als Margaretha hetzelfde zou doen, en vroeg Filips om ook vertegenwoordigers te sturen, om te beoordelen wie het meest overtuigende verhaal had en het sterkste bewijs produceerde.⁵²

Filips gaf aan dit verzoek gehoor. De zaak stond enkele maanden later in een breder verband op de agenda van een bijeenkomst van de Vlaamse Vier Leden, in aanwezigheid van de Kanselier en de Grote Raad van de hertog, waarbij ook Jan van Beieren en vertegenwoordigers uit Holland en Zeeland aanwezig waren. Op haar verzoek voerde Margaretha het woord over de inkomsten die zij misliep uit haar douarie in Holland en Zeeland: ‘*ende doe was ghehoort mijn vrouwe van Henegauwe up haer begheeren an mijnen heere den canchellier ende heeren van ons gheduchts heeren Rade ende an de Viere Leden up tghebrec ende onghebruuc van haer duwarye in Hollandt ende in Zeelandt van 6.000 croonen siaers*’. Zij werd bijgestaan door haar raadsheren, de Zeeuwse edelman Floris van Haamstede en de Henegouwse heer van Haynin. Op dezelfde bijeenkomst stond ook een handelsconflict tussen Holland en Vlaanderen op de agenda, waarbij de Hollanders informatie verschaften over door hen geleden schade door kaperij. De veronderstelling was vermoedelijk dat Margaretha sterker zou staan wanneer haar klacht in deze bredere context van schadevergoedingen en herstel van onderlinge relaties werd besproken. Alleen al de zware schuldenlast waaronder Jan van Beieren gebukt ging bood echter weinig zicht op financiële compensatie.⁵³

Filips en de Raad van Vlaanderen stuurden in het vervolgtraject één of meerdere brieven aan Jan van Beieren, waarop hij in het najaar antwoordde. De inhoud van deze brieven is onbekend, maar de kwestie was in elk geval nog niet opgelost. In de winter van 1421-22 vertrokken Margaretha’s vertegenwoordigers tot drie keer toe opnieuw voor overleg naar Gent, maar keerden steeds onverrichterzake terug, omdat de bijeenkomst was afgeblazen.⁵⁴ Dit wekt in eerste instantie de indruk dat de gravin-weduwe aan het lijntje werd gehouden, maar het slechte weer dat als excuus werd aangevoerd lijkt in dit geval een gegronde reden. In deze periode vond de verwoestende Sint-Elizabethsvloed

---

⁵¹ Zie over de samenstelling van Margaretha’s douarie hoofdstuk 7. Vermoedelijk ging het ook om andere vormen van misbruik van de douarie. Zo had Jan van Beieren een schout benoemd in Stolwijk, dat deel uitmaakte van de douarie. Na Margaretha’s dood, in 1445, werd over deze benoeming een uitspraak gedaan door de Raad van Holland. Het conflict speelde tussen Jan Jansz, die door Jan van Beieren was benoemd, en Floris van Kijfhoek, aan wie Margaretha in 1439 de ambachtshoofdelijkheid en het dagelijks gerecht van Stolwijk in leen had gegeven. De Raad stelde Jan Janszn in het gelijk, omdat hij destijds bevestiging van Filips de Goede had gekregen, ‘*ende mijn genadigen heere up dese tijt heere heere van Stolwijc is*’ (sic) (N.A., AGH 59, f 69v-70; Lombarts e.a., *Mem. Rosa XI*, nr 121).

⁵² Jan van Beieren refereert in de brief aan ‘*onser suster van Hollant*’. Dit is Margaretha, zijn schoonzus, en niet zijn nicht Jacoba, zoals Van Mieris veronderstelt (Van Mieris, *Charterboek IV*, 583).

⁵³ ADN B, 7979, f 56r,v; Prevenier en Smit, *Dagvaarten Holland I*, 2, 587-88, nr. 975; Blockmans, *Handelingen Vlaanderen 1*, nr. 70: ‘*Jacob van Beieren*’ moet zijn ‘*Margaretha van Bourgondië*’. Met dank aan professor Blockmans voor het delen van zijn gedachten over de politieke context. Over de schulden van Jan van Beieren, zie: Stein, *Staten*, 100-01.

⁵⁴ ‘... *à Gand tenir une journée contre les envoyés de mons de Bavière*’ (AND, B 7980, f 69v). Margaretha’s vertegenwoordigers in dit traject waren haar raadsheren de heer van Haynin, Floris van Haamstede, Gerard le Maire, Filips Engelbrechtszn. en Jacquemart Hannekart (ADN, B 7980, f 68-69).

plaats, waardoor grote delen van Holland en Zeeland onder water stonden.⁵⁵ Uiteindelijk vond er in maart 1422 een vervolgbijeenkomst plaats te Gent, bijeengeroepen door Filips' toenmalige echtgenote Michelle van Valois. Filips had de hertogin en de Vier Leden van Vlaanderen als bemiddelaars aangewezen. Een indrukwekkend aantal vertegenwoordigers van Margaretha en Jan van Beieren voerde uitgebreid het woord over hun *'vele ende menegherande gheschillen'*. De argumenten werden genoteerd, waarna de Vlamingen hun licht over de kwestie lieten schijnen, maar ook dit leidde blijkbaar niet tot een oplossing.⁵⁶

Margaretha's geduld raakte nu op. Toen zij in mei opnieuw vertegenwoordigers naar Gent stuurde, zette zij een opmerkelijke stap: zij diende een verzoek in tot de uitvoering van *'brieven van maerque'* die zij van Filips de Goede had ontvangen: *'voort up tversouck van mer vrouwen van Henegauwen, dewelke verzocht heift dat zoe ghebruken mach van den brieven van maerque ende die doen executeeren up hertoghe Janne in Beyeren, zine onderzaten ende denghuenen die hem obedieren, ghelike dat hare onse gheduchte heere ende prinche ghegheven ende gheconsentierd heift'*.⁵⁷ Vermoedelijk ging het om represaillebrieven, die Margaretha het recht gaven om door haar geleden schade op onderdanen en volgelingen van Jan van Beieren te verhalen, door hun goederen in bezit te nemen.⁵⁸ Of zij dit dreigement daadwerkelijk heeft uitgevoerd is niet bekend, maar het is niet onaannemelijk. In Holland was zij enkele jaren eerder al betrokken geweest bij inbeslagname van goederen die voor Jan van Beieren bestemd waren. In juli 1418 hadden zij en haar dochter op de stroom van Texel, dat tot Margaretha's douarie behoorde, schippers uit Kampen aangehouden die wijn wilden vervoeren naar aanhangers van Jan van Beieren.⁵⁹ Dat zich meer van dergelijke incidenten hebben voorgedaan blijkt uit een brief van Margaretha aan haar zuster Katherina, te dateren rond 1424. Hierin beklagt zij zich erover dat vertegenwoordigers die zij naar haar zwager, de hertog van Savoie (de echtgenoot van hun jongste zus Maria) had gestuurd ten onrechte gevangen waren genomen. Dit was gebeurd vanwege de inbeslagname van wijn ten tijde van het conflict tussen Jacoba en Jan van Beieren. Ze wees erop dat op haar verzoek een schadevergoeding aan de wijnhandelaren was uitbetaald: *'... want ik was nooit de oorzaak van die oorlog, en ik heb in die landen, Holland en Zeeland, niets anders dan mijn douarie, ... die mijn Beierse broer me ten onrechte onthoudt, hoewel hij die met bezegelde brieven heeft bevestigd, waarover ik me bij God beklag, bij u en bij al mijn goede vrienden. En bovendien, wat betreft die wijn, daarvoor werden de handelaars op mijn verzoek gecompenseerd, zoals blijkt uit door hen bezegelde brieven, waarvan ik een gewaarmerkte kopie stuur met authentiek zegel via deze boodschapper, om te tonen wanneer dat nodig is'*.⁶⁰

⁵⁵ Prevenier en Smit, *Dagvaarten Holland I*, 2, nr. 987, p.592. Buisman, *Weer*, 450-56.

⁵⁶ ADN, B 7980, f 69v; Blockmans, *Handelingen Vlaanderen 1*, nr. 92; Blockmans, *Volkvertegenwoordiging*, 306; Prevenier en Smit, *Dagvaarten Holland I*, 2, nr. 987; Smit e.a., *Dagvaarten Zeeland I*, 98.

⁵⁷ ADN, B 7980, f 70; Blockmans, *Handelingen Vlaanderen 1*, nr. 97.

⁵⁸ Met dank aan Louis Sicking voor zijn toelichting over dit onderwerp. Zie ook: Wink en Sicking, *Reprisal*.

⁵⁹ N.A., AGH 963; Van Mieris, *Charterboek IV*, 741.

⁶⁰ *'... car onques ne fui, de ce tamps ne depuis, cause de la dicte gherre, et ne ay es dis pays de Hollande et Zeelande aultre chose que mon douaire, ... lequel mon dit frere de Baiviere me detient à tort, non obstant qu'il le m'avoit confremé par ses lettrez seelleez, dont je me plaings à Dieu, à vous et à tous mes bons amis. Et meismement, pour le fait des dis vins, à ma pryere, les marchans en furent recompensés, comme il appert par lettres qu'il en baillèrent sour leurs seaux, desquelles lettres envoie un vidimus sour seel autentike par ce present porteur, pour monstrier par tout où besoing sera.'* De brief is gepubliceerd door Stouff, *Cathérine, Deuxième partie*, 176-78. Stouff dateert de brief op 12 maart 1425. Dit moet eerder zijn, vermoedelijk 1423 of

De brief wekt niet alleen sterk de indruk dat Margaretha bij de inbeslagname van wijn bestemd voor Jan van Beieren betrokken was, maar ook dat het conflict jaren later nog niet was bijgelegd. Inderdaad was de zaak in december 1422 opnieuw ter sprake gekomen op een bijeenkomst van de Vlaamse Vier Leden. Bemiddeling noch dreigende taal hadden kennelijk geholpen.⁶¹ Toch lijkt de ruzie in de loop van 1424 geleidelijk te zijn bijgelegd. In januari van dat jaar verbood Jan van Beieren zijn dienaren om wildernissen die deel uitmaakten van Margaretha's douarie te beschadigen, en in oktober beloofde hij Schoonhoven met rust te laten, op voorwaarde dat de stad ballingen aan hem zou uitleveren. Margaretha op haar beurt beloofde zich met haar douarie voortaan buiten conflicten te houden.⁶²

Conclusie

In de conflictrijke periode na de dood van Margaretha's echtgenoot graaf Willem VI ontstonden niet alleen de eerste scheuren in haar relatie met de Bourgondische dynastie, maar ook met de Beierse, in de persoon van haar zwager Jan van Beieren. In eerste instantie vertrouwde zij echter op haar broer Jan zonder Vrees om haar belangen en die van haar dochter te behartigen. Jacoba's huwelijk met haar Bourgondische neef Jan IV van Brabant vloeide hieruit voort.

Toen de politieke situatie leidde tot spanningen aan het Brabantse hof bemiddelde Margaretha in de persoonlijke sfeer om een verzoening tussen Jacoba en haar echtgenoot te bewerkstelligen, maar nadat haar pogingen vruchteloos waren gebleken nam ze haar dochter mee naar Henegouwen. In de daaropvolgende periode vormde ze de spil van diplomatieke interacties tussen haar dochter en schoonzoon, de Staten van Brabant en die van Henegouwen.

Ook na de dood van haar broer zag Margaretha haar eigen dynastie aanvankelijk nog als bondgenoot. Bij het Verdrag van Woudrichem nam ze kortstondig de rol van bemiddelaar waar, als vertegenwoordiger van de Bourgondische hertog. Deelname aan het verdrag weigerde zij echter, met als argument dat zij als douarière buiten het conflict stond. Kort daarop werd zij door Jan van Beieren en Jan van Brabant gezamenlijk tot vijand verklaard. Met Jan van Beieren ontstond in deze periode een conflict over de inkomsten uit haar Hollandse douarie, dat zich ondanks bemiddeling door de nieuwe Bourgondische hertog Filips de Goede jarenlang voortsleepte.

Opmerkelijk is dat Margaretha in brieven uit deze periode haar neutrale status als weduwe benadrukte en beweerde buiten de conflicten van haar dochter te staan, terwijl haar tegenstanders daar duidelijk anders over dachten. Incidentele gegevens suggereren bovendien dat ook de gebieden die deel uitmaakten van haar douarie steun boden aan Jacoba.

1424, aangezien Jan van Beieren nog in leven is, en Jacoba wordt aangeduid als hertogin van Gloucester. De hertog van Savoie was gehuwd met Margaretha's jongste zuster Maria van Bourgondië.

⁶¹ Blockmans, *Handelingen Vlaanderen 1*, nr. 120. Ook in april-mei 1423 gingen Henegouwse en Hollandse vertegenwoordigers van Margaretha naar Brugge, mogelijk in verband met hetzelfde onderwerp (ADN, B 7981, f 4).

⁶² Van Mieris, *Charterboek IV*, 707-08; 740-41. Na de dood van Jan van Beieren wordt in een rekening van Margaretha's Henegouwse douarie gerefereerd aan jaarrenten die zij volgens zijn testament van hem tegoed had. Wilde hij hiermee het onrecht dat hij Margaretha had aangedaan rechtzetten, en zijn schulden vereffenen, zoals wel voorkwam in Middeleeuwse testamenten? Het testament van Jan van Beieren is voor zover bekend niet overgeleverd (ADN, B 7983, f 40v). Zie over laatmiddeleeuwse vorstelijke testamenten: Godding, *Testament*, 220-21.